

Cümlelerin Öğeleri

1. Temel Öğeler (Yüklem, Özne) 2. Yardımcı Öğeler (Nesne, Dolaylı Tümleç, Zarf Tümleci) 3. Ara söz

Cümle, bir düşünceyi, bir dileği, bir haberi ya da duyguyu tam olarak anlatan, bir veya birden çok sözcükten oluşmuş anlatım birimidir. Cümle içindeki sözcüklerin tek başlarına ya da diğer sözcüklerle grup oluşturarak yaptıkları göreve de **öge** denir. Cümlelerin oluşumu için çekimli bir fiil ya da ek fiille çekimlenmiş isim soylu bir sözcük gerekir. Bu iki unsurdan birinin özelliklerine sahip bir sözcük, bir cümleyi oluşturmak için yeterlidir.

Cümlelerin öğeleri, temel öğeler, yardımcı öğeler ve ara sözler olmak üzere üç temel grupta incelenir:

1. Temel Öğeler

Bir düşünceyi, bir dilek ya da duyguyu söz veya yazı ile anlatabilmek için en az iki öge gereklidir. Bunlar yüklem ve öznedir. Bunlara cümlelerin temel öğeleri denir.

1.1. Yüklem (Fiil, Eylem)

Cümledeki işi, hareketi, yargıyı bildiren çekimli unsura **yüklem** denir. Yükleme, cümlede yargı bildiren çekimli öge de diyebiliriz. Yüklem, yukarıda belirttiğimiz gibi, cümlelerin temel ögesidir. Yani yüklem olmadan cümle de oluşmaz.

Örnek(ler)

» Ben işlerimi zamanında yaparım.
cümlesinde “yapmak” sözcüğü, bir yargı taşıdığı için yüklemidir.

» Buradaki evlerin hepsi çok güzeldi.
cümlesinde “güzeldi” sözcüğü bağımsız bir yargıyı sonuca bağladığı için yüklemidir.

» Komşu, komşunun külüne muhtaçtır.
cümlesinde ise “muhtaç” ismi, ek eylemin geniş zamanı ile çekimlenerek yüklem görevini üstlenmiştir.

NOT Yüklemini bulmak için herhangi bir soru yoktur. Fiiller ya da isim soylu sözcükler çekimlenerek bu görevi üstlenir. Yüklem bir sözcükten oluşabileceği gibi sözcük grubundan da oluşabilir.

Örnek(ler)

» Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır.
cümlesinde “üstündeki kandır” sıfat tamlaması,
» Kadın, çocuğunu çok merak ediyordu.
cümlesinde “merak ediyordu” birleşik eylemi,

» Babamın çantası, arabanın bagajındaymış.
cümlesinde “arabanın bagajındaymış” isim tamlaması yüklem görevinde kullanılmıştır.

1.2. Özne

Yüklemin bildirdiği iş, oluş ya da durumu yapan veya cümledeki olanı karşılayan ögeye **özne** denir. Özne, cümlenin temel ögesidir; ancak her cümlede bulunmak zorunda değildir.

Özne, fiil cümlelerinde işi yapandır. İsim cümlelerinde bir eylem bulunmadığı için özne, yüklemin bildirdiği durumda olandır. Özne, yükleme sorulan “**kim, ne?**” soruları ile bulunur. Ancak özellikle “ne” sorusu, nesneyi bulmak için de sorulduğundan, özne sorusunu yükleme “yapan kim, olan ne?” biçimlerinde sormamız daha doğru olur.

Örnek(ler)

» Çocuklar bahçede neşeyle koşuyor. (koşan kim?/ kim koşuyor?)
cümlesinde “koşma” eylemini gerçekleştiren “çocuklar”dır. Bunu yükleme sorduğumuz “koşan kim?” sorusu ile bulabiliyoruz.
» Bugün hava çok güzeldi. (güzel olan ne?)
cümlesinde özneyi bulmak için sorumuzu yükleme birlikte sorarız: “Güzel olan ne?”
Cevap durumundaki “hava” sözcüğü özne görevindedir.

> Özne; gerçek özne, gizli özne ve sözde özne olmak üzere üç grupta incelenir:

1.2.1. Gerçek (Açık) Özne

Yüklemin bildirdiği yargıyı gerçekleştiren ya da yargının konusu olan varlığın cümlede açıkça ifade edildiği öznedir.

Örnek(ler)

» Bu konuyu bize Aydın anlatacak. (anlatacak olan kim?/ kim anlatacak?)
cümlesinde “Aydın” öznedir. Çünkü yüklemde bildirilen “anlatma” işini yapan durumundadır.

1.2.2. Gizli Özne

Cümlede bir sözcük olarak bulunmayan, yüklem çekiminden anlaşılan özneler **gizli özne** denir.

Örnek(ler)

- » Bu konuyu size anlatacağım. (anlatacak olan kim?/ kim anlatacak?)
cümlesinin yüklemi “anlatacağım” sözüdür. Özneyi bulmak için “anlatacak olan kim?” diye soruyoruz, “Ben” cevabı alıyoruz; ancak bu söz cümlede yok, biz bunu yüklem bildirdiği şahıstan çıkarıyoruz. Öyleyse bu cümle öznesi gizli öznedir.
- » Dün akşam çok eğlendik. (eğlenen kim? → biz → gizli özne)
- » Bize soğuk davranıyor. (soğuk davranan kim? → o → gizli özne)

1.2.3. Sözde Özne

Eylemin kim tarafından yapıldığı belli olmayan cümlelerde işten etkilenen unsur özne kabul edilir. Böyle özneler **sözde özne** denir.

Örnek(ler)

- » Bu konu çok iyi anlaşıldı.
cümlesinin yüklemi “anlaşıldı” sözüdür. Özneyi bulmak için “anlaşılan ne?” diye soruyoruz, “Bu konu” cevabı alıyoruz. “Bu konu” sözü burada özneymiş gibi gözükse de aslında işi yapan değil, işten etkilenen konumundadır. “anlaşılma” eyleminin kimin tarafından yapıldığı belli değildir, bu eylem sonucunda “bu konu”nun anlaşıldığı bellidir. Eylemin kimin tarafından yapıldığı belli olmadığı için “bu konu” özne olarak kabul edilmektedir.

NOT Söz ya da söz öbekleri cümlede özne olabilir. Ad tamlaması, sıfat tamlaması özne olarak kullanılabilir.

Örnek(ler)

- » Uzun boylu, genç biri kapıyı açtı.
cümlesinde “uzun boylu genç biri” sıfat tamlaması özne durumundadır; çünkü “açtı” eylemini yapan kişidir.
- » Dolabın kapısı kilitliydi..
cümlesinde “dolabın kapısı” belirtili isim tamlaması özne göreviyle kullanılmıştır; çünkü özneyi bulmak için sorulan “kilitli olan ne” sorusuna “dolabın kapısı” ad tamlaması cevap vermektedir.

2. Yardımcı Ögeler

Cümlelerin yardımcı öğeleri nesne, dolaylı tümleş (yer tamlayıcısı), zarf tümleci (zarf tamlayıcısı) ve edat tümlecidir.

2.1. Nesne

Nesne, cümlede öznenin yaptığı işten etkilenen öğedir. Nesne, sadece yüklemi geçişli olan fiil cümlelerinde vardır ve yükleme sorulan “**ne, neyi, kimi?**” sorularıyla bulunur.

Örnek(ler)

- » Bugün seni çok aradım. (kimi aradım?)
cümlesinde yükleme sorulan “kimi?” sorusuna cevap veren “seni” sözcüğü nesnedir.
- » Fuardan kardeşime kitap aldım. (ne aldım?)
cümlesinde “ne” sorusuna cevap veren “kitap” sözcüğü nesnedir.

> Nesneyi belirtili nesne ve belirtisiz nesne olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür:

2.1.1. Belirtili Nesne

Yükleme sorulan “**neyi, kimi?**” sorularına cevap veren sözcük ya da sözcük gruplarıdır. Belirtili nesne durumundaki sözcük ya da sözcükler yükleme belirtme hâl ekiyle (-i) bağlanır.

Örnek(ler)

- » Bu maçı mutlaka izlemeliyim. (neyi izlemeliyim?) (belirtili nesne)
cümlesinde “neyi” sorusuna cevap veren “bu maçı” sözü belirtili nesne olarak kullanılmıştır.

2.1.2. Belirtisiz Nesne

“-i” belirtme hâl ekini almayan ve özneyi bulduktan sonra yükleme sorulan “**ne?**” sorusuna cevap veren sözcükler, belirtisiz nesne olur.

Örnek(ler)

» Baş ucumdaki lâmbayı yakıp, saate baktım. (neye baktım?) (yer tamlayıcısı)
cümlesinde yükleme sorulan “neye” sorusuna cevap veren “saate” sözcüğü dolaylı
tümlektir.

» Seninle evde konuşacağım. (nerede konuşacağım?) (dolaylı tümleç / yer tamlayıcısı) cümlesinde yükleme sorulan “nerede” sorusuna cevap veren “evde” sözcüğü dolaylı tümleç görevindedir.

NOT İsmi “-e, -de, -den” hâl eklerini alan her sözcük cümlede dolaylı tümleç görevinde bulunmaz. Bu ekleri alan sözcükler, cümlede zaman veya durum bildirirse, zarf tümleci olur.

Örnek(ler)

» Tam iki saat ayakta bekledik.” (zarf tümleci)

» Unutma, akşama seninle buluşacağız.” (zarf tümleci)

Yukarıdaki cümlelerde “ayakta ve akşama” sözleri zarf tümleci görevindedir. Bunu yükleme sorduğumuz sorulardan da anlayabiliriz. Birinci cümlede hâl ekini alan sözcük “nasıl”, ikinci ve üçüncü cümledeki sözcükler ise “ne zaman” sorularına cevap vermektedir.

2.3. Zarf Tümleci (Zarf Tamlayıcısı)

Yön, zaman, tarz, sebep, miktar, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan ve yükleme sorulan “**ne zaman, nasıl, niçin, niye, neden, ne kadar, ne şekilde?**” gibi sorulara cevap veren söz ya da söz öbekleri cümlede zarf tümleci (zarf tamlayıcısı) olarak kullanılır.

Örnek(ler)

» Batuhan bugün derse gelmedi. (ne zaman gelmedi?) (zarf tümleci) cümlesinde yükleme sorulan “ne zaman” sorusuna cevap veren “bugün” sözü zaman bildiren zarf tümlecidir.

» Tuğçe derslerine çok çalışırdı. (ne kadar çalışırdı?) (zarf tümleci) cümlesinde yükleme sorulan “ne kadar” sorusuna cevap veren “çok” sözcüğü miktar bildiren zarf tümleci görevinde kullanılmıştır.

NOT Aşağı, yukarı, içeri, dışarı, ileri, geri vb.” sözcükler, yalın halde kullanıldığında zarf tümlecidir. Ancak bu sözcükler isimlere eklenen hâl eklerini aldıklarında zarf tümleci olmaz, cümlelerin farklı bir ögesi olur.

Örnek(ler)

» Ahmet, dışarıya çıkmıştı. (nereye çıkmıştı?) (dolaylı tümleç / yer tamlayıcısı) cümlesinde “Nereye çıkmıştı?” sorusuna cevap veren “dışarıya” sözcüğü “-e” hal eki aldığı için dolaylı tümleçtir.

» Görevli, içeriye kontrol etti. (nereyi kontrol etti?) (nesne) cümlesinde “Nereyi kontrol etti?” sorusuna cevap veren “içeriye” sözü hal eki aldığı için nesne görevindedir.

» Aşağı bakma sakın.

cümlesinde “Nereye bakma?” sorusuna cevap veren “aşağı” sözü hal eki almadan yön bildirdiği için zarf tümlecidir.

2.3.1. Edat Tümlecii

Yüklemin ne ile (hangi araçla), kimin ile, hangi amaçla, yapıldığını gösteren söz öbeklerine **edat tümlecii** denir. Yükleme sorulan “**ne ile, ne için, kiminle, kimin için?**” sorularıyla bulunur.

Edat tümlecii olarak adlandırılan tümleçler de birer **zarf tümlecii**dir. Çıkmış sorularda, seçeneklerde bile olsa, edat tümlecii adının geçtiği görülmemiştir. Ancak bazı soruların çözümünde yardımcı olduğu söylenebilir. Eğer seçeneklerde “edat tümlecii” adı geçmiyorsa, siz “edat tümlecii” olarak gördüğünüz söz öbeklerine **zarf tümlecii** de diyebilirsiniz.

Örnek(ler)

- » O, bütün yazılarını, dolma kalemle yazar. (ne ile yazar?)
- » Bu araştırmayı arkadaşlarıyla yapmış. (kiminle yapmış?)
- » Bu yemekleri sizin için hazırladım.(kimin için?)

3. Ara Söz

Herhangi bir ögenin açıklayıcısı olarak cümleye giren, iki virgül veya iki kısa çizgi arasında yer alan, cümleden çıkarıldığında cümlemin anlamında herhangi bir daralmaya yol açmayan, bazen bağımsız olarak da cümleye girebilen sözcük ya da sözcük gruplarına **ara söz** denir.

Örnek(ler)

- » Dil, insanın en güçlü silahı, konuştuğça etkisini gösterir.
- » İzmir’e, doğduğu kente, gidiyordu.
- » Yaşlı adam onu, kara kuru çocuğu, bağrına bastı.

Yukarıdaki cümlelerde ara söz, cümlemin sırasıyla “özne, dolaylı tümleç, nesne” gibi öğelerini oluşturmuştur.

- » Ülkenize, Belçika’ya, bizi de davet eder misiniz?
 - » Dünyanın en yüksek noktasına, Everest’e, bir Türk sporcu da tırmandı.
- cümlelerinde “Belçika” ve “Everest’e” sözleri ara sözdür ve dolaylı tümleçlerin açıklayıcısı olarak kullanılmıştır.

NOT Ara söz, bir ögenin açıklayıcısı olarak kullanılmışsa, daima açıkladığı ögeden sonra gelir. Bir ögenin açıklayıcısı olarak kullanılmamışsa cümlede bağımsız olarak kullanılır ve cümle dışı unsur olarak kabul edilir.

Örnek(ler)

» O günün akşamı, sen de hatırlayacaksın, çay bahçesinde oturmuştuk.
cümlesinde “sen de hatırlayacaksın” sözleri ara sözdür; ama herhangi bir ögenin açıklayıcısı olarak kullanılmamıştır dolayısıyla cümle dışı unsurdur.